

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויחי, תשפ"ג, מספר 1502

למי אומר יעקב "וְאֲנִי בָבְאִי מִפֶּדֶן מֵתָה עָלַי רַחֵל"?

צחי וייס

"וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" (בר' מח:א), ודברי רש"י עצמו ידועים (בר' טו:א, ע"פ בראשית רבה): "כָּל מְקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר אַחֵר – סְמוּךְ, אַחֲרֵי – מִפְּלֵג", כלומר, זמן רב הפריד בין המפגשים.

את הקושי לקשור בין המפגשים בכלל, ובהסברו של רש"י בפרט, מיטיב לסכם רבי חיים בן עטר ("אור החיים" על פסוק זה):

כתוב זה אין לו קשר עם מה שלמעלה ממנו. גם אין ידוע כוונת הודעה זו. ומה שפירשו ז"ל כי כוונתו היא אף על פי שהטרחתיך להוליכני ליקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי וכו' עד כאן. לפי דבריהם, לא כאן הוא מקום הדברים אלא למעלה, כשאמר לו "וּנְשֵׂאתָנִי מִמִּצְרַיִם וּקְבַרְתָּנִי" (בר' מז:ל) וגו', סמוך לזה היה לו לומר "וְאֲנִי בָבְאִי" וגו'.²

אוסף על כך עוד תמיהה משלי: אם אכן הפנה יעקב את הדברים אל יוסף כדי להתנצל בפניו, כדברי רש"י, מדוע הוא מכנה את רחל בשמה? מתבקש היה, מפאת כבודה בפני יוסף, שיכנה אותה "אימך". כך, למשל, כאשר גער יעקב ביוסף על חלומו, אמר לו: "הֲבֹא נְבוֹא אָנֹכִי וְאֶמְרָךְ וְאֶחֱיֶד לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְךָ אֲרָצָה" (בר' לז:י). בכינוי "אימך" יש גם ביטוי לאינטימיות וקרבה מול הבן, וזו סיבה נוספת לכך שיעקב, המבקש להתנצל בפני יוסף, ישתמש בו.

חיו רוויי התלאות של יעקב אבינו קרבים אל קיצם. בפתיחת פרשתנו מתוארים שני מפגשי פרידה שלו מיוסף. בראשון (בר' מז:כט-לא) יעקב משביע את יוסף להביאו לקבורה במערת המכפלה, ומפגש זה מתואר בקיצור תכליתי. לעומתו, המפגש השני (בר' מח:א-כב), שאותו יוזם יוסף ומצרף אליו גם את מנשה ואפרים בניו, מתואר באריכות רבה.

בלב המפגש השני מופיע פסוק שנראה כמנותק מרצף הדברים: "וְאֲנִי בָבְאִי מִפֶּדֶן מֵתָה עָלַי רַחֵל בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּדַרְךְ בְּעוֹד כְּבָרַת אֶרֶץ לְבָא אֶפְרָתָה וְאֶקְבְּרָה שָׁם בְּדַרְךְ אֶפְרָתָה הוּא בֵּית לְחָם" (בר' מח:ז).

למי כיוון יעקב את דבריו אלו?

לכאורה, פשוט שהדברים מכוונים ליוסף, ואף יוצרים קשר תוכני למפגש הראשון. כך, למשל, רש"י מסביר:

ואע"פ שאני מטריח עליך להוליכני להיקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך, שהרי מתה סמוך לבית לחם.

כלומר, יעקב, שבמפגש הקודם ביקש מיוסף לטרוח ולהביאו לקבורה במערת המכפלה, מתנצל בפניו על כך שלא טרח לקבור שם את אימו, למרות שמקום פטירתה לא היה רחוק מחברון. בדרך דומה לרש"י הולכים גם אבן עזרא, חזקוני, רבנו בחיי ורד"ק.

אולם, הניסיון ליצור קשר המשכי בין שני המפגשים מעורר קושי: ראשית, הם מופיעים בשתי פרשות מסורה שונות (המפגש הראשון מסתיים בפרשה פתוחה), ואף בשני סדרים שונים הנקראים בשבתות נפרדות, לפי חלוקת הקריאה הארץ-ישראלית.¹ שנית, תיאור המפגש השני פותח במילים:

הדברים לעילוי נשמתה, ובתפילה שהרופא לשבורי לב ימציא נחמה לשברונם של בעלה, בנותיה, הוריה ואחיה. 1 הרב אלחנן סמט הרחיב על כך במאמר על פרשתנו בספרו עיונים בפרשות השבוע, סדרה שניה, ידיעות ספרים תשס"ט. ראו עוד במאמרו את ההסבר המקיף הרבה יותר שהוא מציע לכל מהלך המפגש בין יעקב, יוסף מנשה ואפרים. 2 גם הנצי"ב תמה בפירושו "העמק דבר" על המפרשים הקושרים בין המפגשים, ומציע הסבר מעניין משלו.

* צחי וייס, גבעת שמואל. הדברים נכתבו סמוך לפטירתה הפתאומית, בדמי ימיה, של לורי קציר ז"ל, שהייתה מופת לעשיית חסד. יהיו

מתה אלא לבעלה, שנאמר: "וְאֵנִי בְּבֹאֵי מִפְּדֹן מִתָּה עָלַי רַחֵל" (בר' מח:ז).

ובמדרש רות רבה אף מוסיפים על כך:

א"ר יוחנן: עלי מיתתה של רחל, אמר יעקב אבינו, וקשה עלי מיתתה של רחל מכל הצרות הבאות עלי.

לפי הצעה זו, הדברים נאמרים על ידי יעקב כמו לעצמו, מתוך הכאב הגדול העולה בו כאשר נזכר שוב בפטירתה של רחל. בפסוק הבא, יעקב, המתנער מזיכרונו וחוזר אל הזמן ואל המקום הנוכחיים, מבחין לראשונה בהימצאותם של אפרים ומנשה בחדרו ומכאן ועד לסוף המפגש דבריו מכוונים אל יוסף ואל בניו יחדיו.

לצד הצעה זו, אי אפשר שלא להתייחס לדבריו הנפלאים והידועים של רש"י, המבוססים על מדרש פסיקתא רבתי:

וְלֹא הוֹלֵכְתִּיהָ אֶפְלוּ לְבֵית לָחֵם לְהַכְנִיסָהּ לְאָרֶץ,³ וְיָדַעְתִּי שֶׁיֵּשׁ בְּלֶבָךְ עָלַי. אֲבָל דַּע לָךְ שֶׁעַל פִּי הַדְּבוּר קִבְּרַתִּיהָ שָׁם, שֶׁתְּהֵא לְעֲזָרָה לְבִנְיָה כְּשִׁיגְלָה אוֹתָם נְבוֹזְרָאָדוֹן, וְהָיוּ עוֹבְרִים דֶּרֶךְ שָׁם, יוֹצֵאת רַחֵל עַל קִבְרָה וּבוֹכָה וּמְבַקֶּשֶׁת עֲלֵיהֶם רַחֲמִים, שֶׁנֶּאֱמַר "קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע" וְגו' וְהַקֶּב"ה מְשִׁיבָה "יֵשׁ שָׂכָר לְפַעֲלָתְךָ נְאֻם ה' וְשָׁבוּ בְּנֵים לְגִבּוֹלָם" (יר' לא:יד, טז).

לפי רש"י נאמרו הדברים ליוסף, כמענה לטענותיו. אולם, אפשר אולי להציע, שיעקב, אשר עיני הבשר שלו כבדו מזוקן, אך בעיני רוחו הרחיק לראות אל העתיד לבוא, כיוון דברים אלו גם אל כל בני-בניו – אלו שייגלו מארצם ואשר לאורך כל הדורות ובכל הגלויות ייחזרו בהבטחה זו, שרחל תתפלל עבורם עד ששייב לה הקב"ה: "מְנַעֵי קוֹלְךָ מִכִּי וְעֵינַיִךָ מִדְּמָעָה פִּי יֵשׁ שָׂכָר לְפַעֲלָתְךָ נְאֻם ה' וְשָׁבוּ מֵאָרֶץ אוֹיֵב. וְיֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתְךָ נְאֻם ה' וְשָׁבוּ בְּנֵים לְגִבּוֹלָם".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

³ אין כאן המקום ליישב את קושיית רמב"ן על רש"י, שמקום פטירת רחל וקבורתה היה בוודאי בתוך ארץ כנען.

תמיהה זו העלתה בי את הרעיון שהדברים הללו אינם קשורים למפגש הראשון, ואולי אף אינם מכוונים כלל ליוסף. אם כך, למי הם מכוונים?

במפגש נכחו, כאמור, גם מנשה ואפרים. האם ייתכן שכעת פנה יעקב גם אליהם, ולכן כינה את סבתם, שלא זכו לפגוש, בשמה? אפשרות זו אינה מתיישבת עם הפשט, שהרי רק בפסוק הבא יעקב מבחין בנוכחותם, וגם אז עדיין אינו מזהה אותם: "וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי אֵלֶּה?" (בר' מח:ל). ננסה, אם כן, להציע אפשרות אחרת.

בפסוק הנידון יעקב מאריך לפרט, תוך שימוש במספר שמות של מקומות ובמיקומים יחסיים, את מקום פטירתה וקבורתה של רחל. למעשה, דבריו כאן תואמים את התיאור המקורי של פטירת רחל וקבורתה בפרשת וישלח (בר' לה:טז, טז):

בראשית מח:ז	בראשית ל"ה
בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּדֶרֶךְ בְּעוֹד כְּבָרַת אֶרֶץ לְבָא אֶפְרָתָה	וַיֵּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַיְהִי עוֹד כְּבָרַת הָאָרֶץ לְבּוֹא אֶפְרָתָה (טז)
וְאֶקְבְּרָה שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה הוּא בֵּית לָחֵם	וּתְקַבְּר בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה הוּא בֵּית לָחֵם (יט)

הפסוקים הקודמים לפטירת רחל בפרק ל"ה מתארים את התגלות ה' ליעקב בלוז, היא בית אל, ואת הברכה הכפולה שקיבל שם: ברכת הזרע וברכת הארץ. מיד לאחר מכן מתרחשת פטירתה הפתאומית והטראומטית של רחל.

כאשר הגיע יוסף אל אביו החולה במפגש השני, פתח יעקב באזכור ההתגלות בלוז והברכה הכפולה שקיבל, כהקדמה להכרזתו על צירוף מנשה ואפרים במעמד שווה לבני יעקב האחרים לעניין חלוקת הנחלות.

יעקב, שהעלה בזיכרונו את ההתגלות בלוז, לא יכול היה שלא להיזכר במה שאירע מייד לאחר מכן. ייתכן, כי תיאור המיקום המפורט, המופיע אצלנו כפי שהופיע בפרק ל"ה, רומז כי יעקב כמו חוזר בזמן, אל הרגע ואל המקום שבהם נפטרה רחל ונקברה. בנקודה זו בזיכרונו, רחל אינה אימו של יוסף, אלא האישה שנפשו נכספה אליה. זו, שבאהבתו אותה הסכים לעבוד אצל לבן 14 שנה רק כדי שיוכל לשאתה, וזו שמתה עליו בפתאומיות, בדמי ימיה.

לא בכדי התבססו חז"ל על פסוק זה באומרם (סנהדרין כב ע"ב):

תנא: אין איש מת אלא לאשתו ואין אשה מתה אלא לבעלה. אין איש מת אלא לאשתו, שנאמר: "וַיָּמָת אֶלְיָמֶלֶךְ אִישׁ נְעֻמִי" (רות א:ג). ואין אשה